

میان
کلام و فلسفه
حسن انصاری

سرشناسه: انصاری قمی، حسن، ۱۳۴۹.
عنوان و نام پدیدآور: میان کلام و فلسفه / حسن انصاری.
مشخصات نشر: تهران: کتاب رایزن، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری: ۴۳۲ ص.
فروست: تاریخ علوم عقلی در اسلام: ۱
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۵۶۳۳-۴-۰۰
وضعیت فهرست نویسی: فیا.
یادداشت: کتابنامه.
یادداشت: نمایه.
موضوع: کلام - مقاله‌ها و خطابه‌ها.
موضوع: فلسفه اسلامی - مقاله‌ها و خطابه‌ها.
رده بندی کنگره: ۱۳۹۵م/الف/۵/ BP ۲۰۰/
رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۰۸
شماره کتابشناسی ملی: ۴۲۱۴۶۱۲

www.ketab.ir

میان کلام و فلسفه

تاریخ علوم عقلی در اسلام ۱

نویسنده: حسن انصاری

ویرایش و صفحه‌آرایی: واحد تولید انتشارات کتاب رایزن . چاپ او ۱۳۸۰ تهران

شمارگان: هزار نسخه . بها: چهل و شش هزار تومان

مدیر هنری: علیرضا احمدی (کانون تبلیغات رایزن)

نقش مهر پشت جلد: گل مریم، اثر مرجان نعمتی

لیتوگرافی: تراب زاده . چاپ متن و جلد: شادرینگ . صحافی: نگاه

نشانی: تهران، نیاوران، کاشانک، مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی، گروه رایزن

تلفن: ۲۲۸۰۹۹۴۴ . دورنگار: ۲۲۸۰۹۹۲۶

پست الکترونیک: info@rayzanbooks.com

تارنما: www.rayzanbooks.com

همه حقوق مادی و معنوی این اثر، اعم از محتوای مطالب و طرح‌ها، به موجب قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان محفوظ است و هرگونه استفاده بازرگانی از این اثر، اعم از زیراکس، بازنویسی، ضبط و انتشار در فضای مجازی یا به هر صورت دیگر، بدون اجازه مکتوب ناشر، کلاً و جزئاً ممنوع و قابل پیگرد قانونی است.

«کتاب رایزن» به فردایی پایدار برای محیط زیست می‌اندیشد. کاغذهای استفاده‌شده در این کتاب دارای استاندارد بین‌المللی «شورای سرپرستی جنگل» است که با کد مخصوص در تارنمای این شورادر دسترس است.

نشر به معنای عام در قلمرو فرهنگی ایران سابقه‌ای بس دراز دارد. وجود بازارهای بزرگ و مهم «وراقان»، استنساخ انبوه آثار خرد و کلان، و تألیف مجموعه‌های گران‌بهای کتاب‌شناسی از قرون متقدم به این سوی از مهم‌ترین جلوه‌های نشر به شمار می‌رود. این سنت فرهنگ‌ساز و دانش‌پرور کهن، در قرون متأخر و ضمن تأسیس نخستین چاپخانه‌ها پس از اختراع دستگاه چاپ، تحولات فنون نشر همچنان دوام یافت و ایران امروزی یکی از معدود مراکز درجه اول نشر آثار مکتوب در جهان اسلام و آسیا تلقی می‌شود.

آنچه جریان نشر در ایران را اهمیتی کم‌مانند بخشیده است، آن است که از روزگار کهن بسیاری از کتب ناب، یعنی ناشران آثار مکتوب، در زمره اهل علم بوده‌اند و بعضی از آنها سپس‌تر به دانش‌دانی بزرگ تبدیل شده‌اند. به دوران معاصر نیز دسته‌ای از مهم‌ترین مراکز نشر در ایران را دانش‌مندان و محققان ممتاز بنیاد کردند یا راهبری معنوی آن را به دست گرفتند و با چاپ انتقادی معتبر آثار مهم، پیشنهاد تحقیقات جدید به دانشمندان و انتشار آثار محققانۀ آنها، و مخصوصاً ترجمه مهم‌ترین آثار مربوط به علم و فلسفه و ادبیات نو، موجب آشنایی و بلکه توغل ایرانیان در علم و اندیشه معاصر شدند.

کتاب رازن، که بنا بر مقتضیات اجتناب‌ناپذیر امروز، گسترش دانش و فرهنگ را مهم‌ترین وظیفه خود می‌شمارد، نیز، در امتداد حرکت بزرگ فرهنگی «دایرةالمعارف بزرگ اسلامی»، همین مقصد را تعقیب می‌کند؛ یعنی علاوه بر چاپ و انتشار آثار محققان و مترجمان، که به تصویب شورای مشاوران می‌رسد، خود نیز عرصه‌ای برای تحف و تصنیف و تألیف در زمینه‌های مختلف تاریخ و فرهنگ و ادب ایران و اسلام، و ترجمه آثار معبر در میدانی گسترده، مشتمل بر تحقیقات جدید در باب مکاتب و اندیشه‌های فلسفی و علوم سیاسی و جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی و تاریخ و ادبیات و بسیاری زمینه‌های دیگر — پس از طرح و تصویب در شورای مذکور — برای محققان و مترجمان برجسته می‌گشاید. به همین باب آثار منتشره توسط کتاب رازن پهنه‌ای وسیع در زمینه‌های گوناگون علوم انسانی را دربر می‌گیرد. بر این اساس، جریان نو در زمینه چاپ و نشر در ایران ایجاد کند.

حسن موسوی یحضوردی

مدیر عامل

فهرست

سخن نخست.....	۱۳
کلام معتزلی: از ری تا یمن.....	۱۵
مدخلی بر مناسبات متکلمان و فیلسوفان در تمدن اسلامی.....	۴۱
خواجه طوسی میان کلام و فلسفه.....	۵۵
کتاب صوان الحکمه از کیست؟.....	۸۹
فیلسوفی ناشناخته از بغداد که ابن سینا با او مخالف بود.....	۹۷
از عمر خیامی تا حسام‌الدین سالار.....	۱۰۵
دنباله تحقیقات درباره شرف‌الدین مسعودی.....	۱۱۹
ابن سینا و یکی از رساله‌های منسوب به فارابی.....	۱۳۱
عیون المسائل: کتابی که از فارابی نیست.....	۱۳۵
حکیمی ناشناخته از خراسان سده ششم هجری.....	۱۳۹
رساله‌ای ناشناخته از اواخر سده پنجم هجری درباره عروض وجود بر ماهیت.....	۱۴۷
رویارویی ابن سینا با معتزله در ری.....	۱۵۷
تقابل معتزله و فلاسفه.....	۱۶۱
چند نسخه زیدی تازه در رد بر فلاسفه.....	۱۷۱
از فلسفه اسلامی و تاریخ آن چه می‌دانیم؟.....	۱۷۷
تأملاتی درباره تاریخ‌نگاری فلسفه اسلامی در ایران.....	۱۸۹
کتاب العیون و شرح آن از حاکم جشمی.....	۱۹۵
باز هم درباره کتاب عیون المسائل حاکم جشمی: از بلخی تا جشمی.....	۲۰۱

۲۰۵	مسائل کلامی در کتاب عیون المسائل حاکم جشمی
۲۱۱	حاکم جشمی و کتاب‌هایش
۲۱۵	شرح کتاب التذکره ابن متویه
۲۲۷	کتابی از فیلسوفی ناشناخته با سرنوشتی هولناک
۲۵۵	کتاب المعتمد در علم کلام معتزلی
۲۶۳	یک متکلم معتزلی زیدی از استرآباد در نیمه آغازین سده ششم هجری
۲۶۹	معرفی تفسیری ناشناخته از مکتب معتزلیان ری
۲۷۳	معتزلیان و تفسیر قرآن
۲۷۷	دربارۀ مکتب حنفیان عدل‌گرا
۲۸۱	یک اعتقاد جدید ماتریدی به فارسی: لطائف الأذکار
۲۸۳	اعتقاد مته ماتریدی از ابوالمعالی علوی به فارسی
۲۸۷	نسخه خطی فقه امامت شرح اصول الخمسة ابوالحسین بصری
۲۹۷	فصلی در امامت از مکتب جشمی و ردیه‌ای بر آن
۳۰۷	معتزله در برابر امامیه: رد ابن ملاحمی
۳۱۳	ادبیات امامت‌نگاری زیدیه از جدل معتزلی و ضد امامی
۳۲۱	معرفی رساله‌ای کهن درباره امامت
۳۲۷	زیدیه در تقابل با معتزله
۳۳۱	رساله‌ای در رد بر محمود ابن الملاحمی المعتزلی درباره امامت
۳۳۷	مکتب تفکیک: تحلیلی گفتمانی
۳۸۱	گریزده منابع
۳۹۱	نمایه
۴۱۲	Preface

سخن نخست

کتاب حاضر مجموعه‌ای است از مقالات نویسنده این سطور که جز با چند استثنای محدود همگی آنها نخستین بار است که به صورت کتبی منتشر می‌شود. بیشتر این مقالات پیش از این تنها در سایت «کاتبان» و در مجموعه مجازی «رییهای تاریخی» منتشر شده بود. موضوع مشترک این مقالات بررسی‌هایی تاریخی است درباره کلام، فلسفه و تاریخ تحولات این دو دانش مهم در تمدن اسلامی. با این وصف، بخشی از آنچه در این دفتر عرضه شده به بخشی از مطالعات نویسنده این سطور باز می‌گردد که از سالیانی پیش آغاز شده و در دست مطالعه و بررسی است. در واقع این پروژه مربوط است به مطالعه همه‌جانبه‌ای درباره مباحثات فلسفه و کلام در تمدن اسلامی. قسمتی از نتایج این مطالعات در سال‌های گذشته در قالب یادداشت‌ها و مقالاتی در سایت «کاتبان» منتشر شد و هم‌اینک قسمتی از آنها اینجا در کنار سایر مقالات این مجموعه منتشر می‌شود. یکی از این مقالات درباره مکتب تفکیک است که به آخرین تحولات درباره مناسبات کلام و فلسفه می‌پردازد.

بخشی از مقالات این مجموعه ساختار کتاب‌شناختی دارد و برخی ساختاری تحلیلی. در این میان، بحث از تحولات ادبی در ژانرهای مختلف کلام و فلسفه از نکات مورد توجه در این مجموعه مقالات است. کما اینکه بخشی هم به موضوع ادبیات امامت‌نویسی در میان معتزله و زیدیه اختصاص یافته است و از این رهگذر به مطالعه مناسبات میان تشیع و اعتزال پرداخته است؛ موضوعی که در چندین نوشته دیگر این کتاب با رویکردی تاریخی و تحلیلی بررسی شده

است. در مقالات متعددی نیز به ادبیات متکلمان معتزلی پرداخته‌ایم و از این رهگذر تلاش شده تا مهم‌ترین مسئله‌ها و موضوعات و همچنین رویکردها و مکاتب مختلف کلامی اهل اعتزال مورد مطالعه قرار گیرد. بخشی هم به ادبیات فلسفی و به‌ویژه مکتب ابن سینا و شاگردان خراسانی او اختصاص یافته است.

در این دفتر، فقط چند یادداشت کوتاه درباره کلام اهل سنت و جماعت، و به طور خاص مکتب کلامی ماتریدی، قرار داده شد. نویسنده امید می‌برد در دفتری دیگر مجموعه‌ای را به مقالات مربوط به تاریخ علم کلام اهل سنت اختصاص دهد. با این وصف در کتاب حاضر در مقاله مربوط به خواجه نصیر طوسی و همچنین چند مقاله دیگر مرتبط با مکتب فلسفی ابن سینا در خراسان از تحولات کلام اشعری و به ویژه در ارتباط با فلسفه و سهم فخر رازی در این زمینه سخن رفته است.

مقالاتی که در این کتاب عرضه می‌شود در زمان اقامت من در برلین و تدریس و پژوهش در مؤسسه مطالعات اسلامی وابسته به دانشگاه آزاد برلین و همچنین در زمان اقامت نویسنده این سطور در مؤسسه مطالعات پیشرفته بریاستون فراهم شد. اینجا بر خود فرض می‌دانم از این دو مرکز معزز علمی و همکاران و موافقان این مؤسسه علمی تشکر کنم. همچنین از دایی‌زاده فاضلم جناب آقای سیدعلی طباطبایی یزدی، مدیر مدرسه سایت «کاتبان»، که بیشتر مقالات این دفتر نخستین بار در آنجا مجال انتشار یافت، و همچنین دوست فاضل جناب آقای سیداحسان موسوی خلخالی، که اسباب انتشار این کتاب را فراهم کردند، تشکر می‌کنم.

این دفتر را به روان پرفتوح مادر مرحومه خود خانم علویه مکرمه سبط طباطبایی یزدی تقدیم می‌دارم؛ همو که عشق به اهل بیت پیامبر را در دل فرزندان خود جاریه کرد؛ رحمة الله علیها رحمة واسعة؛ و آخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمین.

فروردین ۱۳۹۵ خورشیدی

پرینستون